

пожилого возраста. Акцентовано внимание на необходимости создания системы неформального образования способной обеспечить условия для самореализации каждой личности не зависимо от возраста.

Ключевые слова: образование людей пожилого возраста, функции образования, образовательные потребности, специфика образовательных программ, социальная адаптация, в интеграции и участии людей пожилого возраста в жизни общества самореализация.

Archypova S. P. Education Role in Integration and Elderly People's Participation in Society Life

The article is focused on the role identification and education place in the elderly people's life problems solution, in their integration and participation in the life of society as well as on peculiarities of offering educational services for them. Educational services are considered as a kind of necessary social and educational assistance to elderly people for their personal development and participation in social, political and economic activities, for their self-realisation.

The article names functions of elderly people's education (educational, informational, adaptive, communicative, rehabilitation, therapeutic), the content of which is treated by their life activity peculiarities. The author specifies educational programs which can be implemented into these people's education. The author pays attention on necessity of informal education system, which will be able to secure conditions for every person self-realization regardless of their age.

Key words: education of elderly people, functions of education, educational needs, specificity of educational programs, social adaptation, integration, participation in society's life, self-realization.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 37.013.42:364.63-027.553-053.2/5

Ю. В. Клочан

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'І**

Актуальною проблемою нинішнього суспільства є насилля, яке являє собою навмисне застосування людиною, групою різних форм примусу відносно до конкретної особи, групи з метою досягнення яких-небудь цілей. В основу національного законодавства України з протидії насильства в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми покладено такі

міжнародні документи, як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Модельний закон ООН про домашнє насильство, Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, Конвенція ООН про права дитини, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська соціальна хартія, а також діють Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Сімейний кодекс України тощо, якими стверджуються права дітей та жінок на гідне існування, захист від різних видів насилля [1]. Однак діти потерпають від жорстокого ставлення, зокрема в неблагополучних, асоціальних, сім'ях «групи ризику», причини чого криються у психологічних відхиленнях, низькому рівні особистісної, педагогічної культури батьків, їхній необізнаності щодо законних прав дітей тощо. Насильство над дитиною наносить шкоду не лише її фізичному, психічному здоров'ю, але й негативно позначається на процесі соціалізації, бо формує з підростаючої особистості або жертву, або майбутнього агресора, тому виникає необхідність у соціально-педагогічній профілактиці жорстокого ставлення до дітей у сім'ї. Ця проблема стала увагою досліджень таких авторів, як: Л. Алексеева, М. Догадіна, Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна, Л. Перегожин, В. Постовий, Т. Рубан, О. Сафронова, Н. Щербак, які вивчали концептуальні підходи до проблеми насилля в сучасній сім'ї, профілактику різних видів насилля, реабілітацію жертв тощо. Виникає необхідність в узагальненні погляду на соціально-педагогічну профілактику жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, зокрема дослідження методів збору інформації задля раннього виявлення насилля над дитиною та визначення методів, форм соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї у рамках напрямів роботи з батьками, дітьми, спеціалістами соціальної сфери, громадськістю, що й виокремлюється як мета нашої статті.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [2, с. 95]. Отже, існує чотири види жорстокого поводження з дітьми: фізичне насильство, що передбачає умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену побоїв, тілесних ушкоджень; сексуальне, як протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого; економічне – умисне позбавлення батьками дитини житла, їжі, одягу, коштів; психологічне – застосування одним членом сім'ї стосовно іншого образ, погроз, переслідування, залякування.

Усвідомлюючи небезпеку цього негативного явища у суспільстві,

як за рубежом, так і в Україні прийняті закони, спрямовані на утвердження прав дітей, діють соціальні служби та суспільні організації, що захищають дітей від домашнього насилля, здійснюють профілактику жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Наприклад, у Норвегії профілактична робота реалізується Міністерством у справах дітей, рівності та соціальної інклюзії, Центром допомоги сім'ям, Науково-методологічним центром з проблем насилля тощо. Закон Норвегії «Про благополуччя дітей» (1992 р.) передбачає тісну координацію дій між всіма відомствами та службами на національному, регіональному, місцевому рівнях в цілях профілактики жорстокого поводження з дітьми, а з 2002 р. введена посада координатора, який відповідає за співробітництво всіх інституцій. Окрім того, існує реальна адресність допомоги, зокрема організуються психологічні тренінги для подружжя. В Німеччині діють консультаційні служби, служби соціально-педагогічної допомоги, які надають підтримку батькам та дітям у виявленні та регулюванні індивідуальних та сімейних проблем. Соціальні робітники мають право давати рекомендації членам сім'ї з поліпшення родинного спілкування, інструкції з ведення домашнього господарства, залучати спеціалістів інших служб для надання допомоги сім'ї. У США, враховуючи ріст насилля, в якості профілактичних заходів пропонуються спеціальні освітні програми для батьків, створення спеціальних «груп допомоги» в школах, організаціях; формування ідеології в суспільстві, що засуджує насилля в усіх його проявах, створення відповідних законодавчих актів, норм, регулюючих засоби масової інформації, індустрію ігор. Популярна національна програма «Діти та сім'я грають разом» реалізовувалась задля подолання відчуження між батьками та дітьми через спільну ігрову діяльність, індивідуальні та групові заняття, відвідування родиною різноманітних заходів, вистав тощо.

В Україні до системи органів, що здійснюють профілактику жорстокого ставлення до дітей, належать органи охорони здоров'я, освіти, заклади кримінально-виконавчої системи, підрозділи органів внутрішніх справ, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо. Ведеться робота суспільних організацій щодо профілактики насилля в сім'ї. Діючий всеукраїнський громадський центр «Волонтер» розробив видання, що передбачають тренінгові курси для співробітників освіти, студентів ВУЗів «Попередження, виявлення та переборення випадків жорстокого поводження з дітьми». Міжнародний гуманітарний центр «Розрада» надає послуги з індивідуального та сімейного консультування, реалізовує проект «Насиллю – Ні!», тренінгову програму «Школа подружнього життя» тощо.

Аналізуючи соціально-педагогічну профілактику жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, варто розглянути методи збору інформації з метою раннього виявлення цього явища. Передусім це огляд, безпосереднє спостереження за поведінкою дитини, бесіди, використання

опитувальників, тестів. Окрім того необхідно проводити опитування батьків, родичів, сусідів, працівників закладів освіти; застосовувати опитувальники з дослідження проявів жорстокості в дитячо-батьківських відносинах, емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії, анкети для батьків на виявлення типових способів виховного впливу на дитину та ін.

Профілактика являє собою діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам [3, с. 166]. Згідно зі ст. 9 закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальна профілактика серед сімей дітей та молоді передбачає здійснення комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, насильству в сім'ї та жорсткому поведженню з дітьми [4].

Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї передбачає організаційно-виховні заходи, спрямовані на попередження та нейтралізацію основних причин і умов, що спричиняють явище насилля, які мають реалізовуватися за кількома напрямками, оскільки об'єктами мають бути як діти, так і батьки, співробітники дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, громадськість.

Соціально-педагогічна профілактична робота з батьками має за мету підвищення рівня їх виховних можливостей, зокрема усвідомленого, позитивного батьківства, педагогічної культури; корекцію тих особистісних рис, які можуть спричинити прояв насилля (тривожність, агресивність, нетерпимість тощо). Педагогічна культура являє собою компонент загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї; рівень педагогічної спрямованості батьків, який відображає ступінь їхньої зрілості як вихователів і проявляється у процесі сімейного й суспільного виховання. Усвідомлене батьківство передбачає позитивні ціннісні орієнтації на сім'ю, шлюб, розвиток позитивних установок та очікувань відносно дитини [5].

Формами й методами соціально-педагогічної роботи з батьками в рамках профілактики жорстокого ставлення до дітей в сім'ї є:

- соціальний патронаж – відвідування сім'ї на дому з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями задля установлення та підтримки тривалих зв'язків з сім'єю, своєчасного виявлення проблемних ситуацій та здійснення допомоги;
- батьківські вечори, які проводяться двічі на рік без присутності дітей, та передбачають обговорення проблемних ситуацій виховання дітей через обмін думками, досвідом з батьками інших дітей;
- індивідуальне, тематичне консультування;
- просвіта через інтернет, зокрема створення, вдосконалення наявних спеціальних сайтів для батьків, на яких останні мали б змогу знаходити необхідні матеріали з питань освіти та виховання;
- просвіта через літературу, а саме інформування про наявні

видання (журнали «Сім'я», «Світ сім'ї», «Журнал для батьків», «Талановита дитина» тощо), в яких розглядаються проблеми виховання дітей;

- дискусії задля обговорення конкретних педагогічних ситуацій, пережитих батьками;
- соціально-педагогічні, соціально-психологічні тренінги, спрямовані на розвиток навичок комунікативності, безконфліктної, впевненої поведінки батьків тощо.

Доцільно проаналізувати напрями соціально-профілактичної діяльності в рамках антинасильницької роботи, виокремлені вченою Н. Щербак [6], що безпосередньо стосуються роботи з батьками:

- ознайомлення дорослих з християнськими вченням, традиціями, які формують ліпші людські якості, дають практичні альтернативи жорсткому поводженню (у Текстах Старого Заповіту жорстокість розглядалася як недопустима негативна сила, з якою людина мала боротися через самовиховання);
- сприяння осмисленню батьками філософських ідей, які розвивають толерантний світогляд (наприклад, Л. Толстой, М. Кінг виступали за абсолютну ліквідацію будь-якого виду жорстокості);
- навчання дорослих позитивним аспектам практики народного виховання, що уможлиблює на основі українських виховних традицій розвиток нових, відповідних сучасним нормам гуманності;
- навчання батьків технікам нежорстокої поведінки в конфліктних ситуаціях, що формує досвід соціально-позитивних відносин;
- сприяння розвиткові гуманістичних тенденцій, що проявляються в повазі до оточуючих, готовності допомогти іншим;
- розвиток почуття гумору батьків, що зможе пом'якшити ворожість [6, с. 28 – 29].

Соціально-педагогічна профілактична робота з дітьми має за мету формування в останніх правової грамотності відносно злочинів проти особистості; навчання безпечній поведінці в цілях захисту від агресії оточуючих; формування позитивних ціннісних орієнтацій відносно майбутньої сім'ї, виховання дітей.

Формами й методами соціально-педагогічної роботи з дітьми в рамках профілактики жорсткого ставлення до них в сім'ї є:

- індивідуальні профілактичні бесіди з соціальним педагогом, психологом, класним керівником, шкільним лікарем;
- тренінгові вправи, соціально-рольові ігри для відпрацювання навичок безпечної поведінки, формування позитивних сімейних ціннісних орієнтацій;
- перегляд відеоматеріалів з проблеми насилля з подальшим обговоренням;
- інформування через рекламу соціальної допомоги послуг, які надаються в центрах, притулках, службах, задля підвищення рівня

обізнаності щодо проблеми, причин, різновидів, наслідків жорстокого ставлення до дітей в сім'ї, можливості отримання допомоги в разі появи факту насильства.

Наприклад, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді через діяльність різноманітних спеціалізованих формувань: служб соціальної підтримки сім'ї, «Телефон довіри» тощо здійснює соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, організацію інформаційно-просвітницької роботи через мережу мобільно-консультаційних пунктів, розробку та розповсюдження соціальної реклами тощо. Служба у справах дітей як уповноважений орган виконавчої влади в межах своєї компетенції розробляє та реалізовує заходи щодо захисту прав, свобод, законних інтересів дітей, їх соціального захисту; організовує вивільнення дітей з небезпечного середовища; притягує до відповідальності фізичних та юридичних осіб (батьків у тому числі), які допустили порушення прав, законних інтересів дітей тощо.

Соціально-педагогічна робота з педагогічними співробітниками дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, соціальних служб, громадських організацій, дільничними інспекторами міліції, медичними працівниками, громадськістю має за мету розповсюдження знань про проблему насилля, захист прав дітей, методи впливу на батьків у випадку конфліктних ситуацій з дітьми, засоби протидії жорстокому поведженню з дітьми, надання допомоги в складній життєвій ситуації.

Соціально-педагогічна робота з цією метою може реалізовуватися через розповсюдження серед населення інформаційних, методичних матеріалів (буклетів, плакатів, методичних матеріалів); систематичне висвітлення в засобах масової інформації проблеми насилля над дітьми задля впливу на суспільну думку і трансформації стереотипів виховання; створення соціальної реклами, спрямованої на розповсюдження гуманних методів виховання дітей; інформування представників педагогічних колективів, фахівців соціальної сфери, працівників кримінальної міліції у справах дітей та дільничних інспекторів міліції, медичних працівників про сутність та наслідки насилля задля ретрансляції отриманих ними знань батькам засобами бесід, круглих столів, семінарів, конференцій; впровадження спецкурсів, елементів програм в загальних курсах предметів для педагогічних працівників, що спрямовані на формування у дітей правової грамотності, прав і обов'язків у сім'ї, суспільстві.

Особливо ефективним в цілях формування системи уявлень та знань людей щодо феномену насильства в сім'ї та жорстокого поведження з дітьми є застосування активних методів соціально-педагогічної роботи (тренінг, диспут, дискусія, «мозковий штурм», гра тощо), оскільки вони заперечують позицію особистості як пасивного слухача та передбачають її безпосередню участь у заходах, швидке опанування інформації. Наприклад, гра «СТОП насильству!» [7],

розроблена Т. Журавель, Т. Лях, О. Нікітіною, К. Сергеевою для студентів, які здобувають освіту за спеціальностями «соціальний педагог», «соціальний працівник», фахівців соціальної сфери (спеціалістів служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представників громадських організацій), освітян (соціальних педагогів, психологів, вихователів, класних керівників, кураторів) та ін., має за мету формування в учасників знань щодо явища жорстокого поводження з дітьми, законодавчого забезпечення попередження та подолання цього явища, конкретних форм та методів профілактичної діяльності. У ході гри учасники обговорюють важливі та суперечливі питання щодо сутності та причин феномену насильства в сім'ї, індикаторів, за якими насильство можна виявити на ранніх етапах; отримують інформацію про різноманітні установи та організації, що працюють у сфері попередження та подолання насильства в сім'ї; відпрацьовують алгоритм роботи з випадком під час розгляду реальних ситуацій вчинення насильства над дітьми.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї як організаційно-виховні заходи, спрямовані на попередження та нейтралізацію основних причин і умов, що спричиняють явище насилля, має реалізовуватися за напрямками роботи: 1) з батьками з метою підвищення рівня їх виховних можливостей, зокрема усвідомленого, позитивного батьківства, педагогічної культури, корекції особистісних рис, які можуть спричинити прояв насилля; 2) з дітьми задля формування в них правової грамотності відносно злочинів проти особистості, навчання безпечній поведінці в цілях захисту від агресії оточуючих, формування позитивних ціннісних орієнтацій відносно майбутньої сім'ї, виховання дітей; 3) зі спеціалістами соціальної сфери, громадськістю з метою розповсюдження знань про проблему насилля, захист прав дітей, методи впливу на батьків у випадку конфліктних ситуацій з дітьми, засоби протидії жорстокому поводженню з дітьми.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є теоретичне обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Список використаної літератури

- 1. Ключан Ю. В.** Законодавчо-нормативна база щодо попередження жорстокого ставлення до дітей у сім'ї / Ю. В. Ключан // *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф., 22–23 листоп. 2012 р. – Х. : ХДАК, 2012. – С. 94 – 96.
- 2. Профілактика насильства та виявлення дітей, які зазнали різних форм насильства: метод. посіб.** – Харків : ХОНМІБО, 2009. – 132 с.
- 3. Лютий В. П.** Профілактика соціальна / В. П. Лютий // *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери.* – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 166 – 168.
- 4. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю** : закон України

від 2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> – Загол. з екрану. **5. Методичні** матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с. **6. Щербак Н.** Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї / Н. Щербак // Рідна школа. 2002. – № 10 (873). – С. 26–29. **7. СТОП** насильству! : просвітницько-профілактична настільна карткова гра: метод. реком. / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна, К. В. Сергеева. – К. : Видавничо-поліграфічна компанія «Обнова», 2011. – 20 с.

Клочан Ю. В. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї

У статті досліджуються поняття, види жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, аналізується законодавчо-нормативна база, досвід роботи різноманітних служб, установ, організацій з профілактики сімейного насилля за рубежом та в Україні. Аналізуються методи збору інформації задля раннього виявлення насилля над дитиною, а також методи, форми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї у рамках напрямів роботи з батьками, дітьми, спеціалістами соціальної сфери, громадськістю. Установлено, ефективними методами, формами, що використовуються в ході профілактичної роботи є соціальний патронаж, батьківські вечори, дискусії з батьками; тренінгові вправи, соціально-рольові ігри, індивідуальні бесіди, перегляд відеоматеріалів з дітьми; інформування через соціальну рекламу та інформаційні матеріали громадськість, тренінги, круглі столи, конференції з педагогічними працівниками різноманітних навчальних закладів.

Ключові слова: сім'я, соціально-педагогічна профілактика, сімейне насилля.

Клочан Ю. В. Социально-педагогическая профилактика жестокого отношения к детям в семье

В статье исследуются понятия, виды жестокого отношения к детям в семье, анализируется законодательно-нормативная база, опыт работы различных служб, учреждений, организаций по профилактике семейного насилия за рубежом и в Украине. Анализируются методы сбора информации с целью раннего выявления насилия над ребенком, а также методы, формы социально-педагогической профилактики жестокого отношения к детям в семье в рамках направленной работы с родителями, детьми, специалистами социальной сферы, общественностью. Установлено, эффективными методами, формами, которые используются в ходе профилактической работы являются социальный патронаж, родительские вечера, дискуссии с родителями; тренинговые упражнения, социально-ролевые игры, индивидуальные беседы, просмотр видеоматериалов с детьми; информирование посредством социальной

рекламы, информационных материалов общественность, тренинги, круглые столы, конференции с педагогическими сотрудниками различных учебных учреждений.

Ключевые слова: семья, социально-педагогическая профилактика, семейное насилие.

Klochan Yu. V. A Social Pedagogical Prophylaxis of Cruel Attitude toward Children in Family

Types of cruel attitude toward children in family, a legislatively-normative base, experience of various services, establishments, organizations from the prophylaxis of domestic violence after a border and in Ukraine are studied in this article. The methods of researching for early detection of child abuse and methods, forms of social pedagogical prevention of violence against children in the family under the directions work with parents, children, social services professionals and the public are studied in this article. Effective methods, forms, that use during prophylactic work are determined. There are the social patronage, paternal evenings, discussions with parents that's use with the aim of increase of level them educator possibilities, positive paternity, pedagogical culture, correction of those personality lines that can entail the display of violence (anxiety, aggressiveness, intolerance). There are the training of exercise, social games, individual conversations with children for forming legal literacy in relation to crimes against personality; studies to safe behavior are for protecting from aggression of surrounding; forming of the positive valued orientations in relation to future family, education of children. There are informing through a social advertisement and informative materials public, training, conferences with the pedagogical workers of various educational establishments for distribution of knowledge about the problem of violence, protection of rights for children, methods of influence on parents in case of conflict situations with children.

Key words: family, social pedagogical prophylaxis, domestic violence.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Рижанова А. О.

УДК [316.61:392.6]-053.6

І. А. Ковальчук

ФАКТОРИ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

Дорослих безперечно хвилює питання про те, щоб діти у процесі статевої соціалізації, дорослішання ставали повноцінними членами суспільства, соціально зрілими і відповідальними чоловіками і